فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال سی و دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۶، شماره پیاپی ۱۲۷

دکترسعید جعفری تیتکانلو، استادیار، گروه مدیریت، دانشگاه بین المللی امام رضا (ع)، مشهد **Dr.S. Jafari Titkanloo**
امید بهبودی، دانشجوی دکتری مدیریت بازرگانی ، دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود **O. Behboodi**
محمدصادق همتیان صبور، دانشجوی کارشناسی ارشد، مدیریت اماکن متبرکه مذهبی، دانشگاه بین المللی‌امام رضا (ع)، مشهد **Dr. M.S. HematianSaboor**
s_jafari_t@imamreza.ac.ir

شناسایی و رتبه‌بندی شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد بین‌راهی

دریافت مقاله: ۹۶/۵/۲۸ پذیرش نهایی: ۹۶/۸/۳

DOI: 10.29252/geores.32.4.210

چکیده

یکی از آشکارترین وجوه هویتی جامعه و شهر اسلامی مسجد است که هم از جنبه ظاهری و هم بعد معنوی، ایفای نقش بنیادینی را بر عهده دارد. لذا هدف پژوهش حاضر شناسایی و رتبه‌بندی شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد بین‌راهی است، که از حیث هدف کاربردی و حیث ماهیت در حوزه تحقیقات توصیفی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش خبرگان و کارشناسان فعال در حوزه احداث مساجد بین‌راهی بوده که تعداد آن‌ها ۱۰ نفر است. نمونه آماری به‌صورت هدفمند انتخاب‌شده و ابزار گردآوری داده‌ها مصاحبه بوده است. جهت تجزیه‌وتحلیل داده‌ها در بخش شناسایی عوامل از روش کدگذاری باز و محوری در روش داده بنیاد و تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و جهت رتبه‌بندی عوامل از روش تجزیه‌وتحلیل سلسله مراتبی AHP استفاده‌شده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که عوامل اقتصادی (بودجه مناسب و تخصیص زمین مناسب)، عوامل فرهنگی و مذهبی (استفاده از معماری ایرانی اسلامی واحد، هم‌جواری با ابنیه تاریخی، توجه به مذهب مسافرین، توجه به فرهنگ اهالی منطقه) و عوامل زیست‌محیطی (فاصله مجاز از کارخانه‌های آلاینده هوا، توجه به عدم آلودگی آب‌های زیرزمینی، عدم تخریب جنگل‌ها و مراتع، رعایت حریم مناطق حفاظت‌شده حیوانات) و عوامل اجتماعی (امنیت، جلب کمک‌های خیرین، توجه به بهداشت مساجد) ازجمله عوامل مؤثر شناسایی‌شده در احداث مساجد بین‌راهی می‌باشد. در بخش اولویت‌بندی عوامل اقتصادی، عوامل فرهنگی و مذهبی، عوامل زیست‌محیطی و عوامل اجتماعی به ترتیب در اولویت ۱ تا ۴ قرار گرفتند.

واژگان کلیدی: شاخص‌های مکان‌یابی، مساجد بین‌راهی، فرآیند تجزیه‌وتحلیل سلسله مراتبی

مقدمه

یکی از آشکارترین وجوه هویتی جامعه و شهر اسلامی مسجد است که هم از جنبه هویت ظاهری و هم از بعد معنوی، ایفای نقش بنیادین را عهده‌دار است (خدایی، خزاعی، ۱۳۹۵: ۶). در معماری اسلامی مسجد جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده و به‌مثابه برجسته‌ترین عنصر منبعث از دین اسلام از همان ابتدا با جامعه مدنی اسلام همراه بوده است (اعظمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). مسجد یکی از عناصر اصلی شهرهای ایرانی-اسلامی است که پس از ورود اسلام به ایران، جایگاه ویژه‌ای در ساخت شهر ایرانی به خود اختصاص داده است. درواقع بعد از تجلی دین مبین اسلام و ساخته‌شدن اولین مسجد به دست پیامبر(ص) مسجد به‌عنوان اصلی‌ترین نهاد مذهبی،

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، قضایی، آموزشی و هنری در هر شهر و روستا و منطقه‌ای مطرح شد (سلطانی فرد، سیدمرادی، ۱۳۹۵: ۱۰۸). احداث مساجد و نیایشگاه‌ها در دوران اسلامی بیش از هر نوع بنای دیگری موردنظر بوده تا جایی که اگر شهری فاقد مسجد جامع یا آدینه بود نمی‌توانست به‌عنوان یک شهر معرفی شود. همچنین مساجد درجایی واقع می‌شدند که در دسترس شهروندان مسلمان باشند (اعظمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳).

یکی از مسائلی که در مورد مسجد، بسیار حائز اهمیت است، تعیین مکان مسجد است. توجه به این امر، که چنانچه عنوان مسجد بودن برای مکانی تحقق یافت بر اهمیت شناسایی و انتخاب آن محل برای همیشه مسجد خواهد بود، بر اهمیت معیارهای مکان‌یابی مساجد می‌افزاید (جعفر زاده،۱۳۹۰). همچنین در اهمیت و شرافت این مکان، همین بس که مسجد خانه خدا شمرده‌شده است (لب خندق، هاشمیان، ۱۳۹۲: ۱۳۷). مکان‌یابی بهینه برای فعالیت‌ها، همواره موردتوجه علمای اقتصاد و جغرافی بوده است. جغرافی‌دانان در کنار اقتصاددانان بر اساس رسالتی که در زمینه تغییرات فضایی و مکانی حاکم بر پدیده‌ها داشته‌اند، همواره در تکوین نظریه‌های مکان‌یابی در راستای حداکثر کردن سود و به حداقل رساندن هزینه‌ها در استفاده از زمین شهری سهیم بوده‌اند (رحمان پور، ۱۳۸۹: ۲۵). دراین‌بین مساجد بین‌راهی گرچه آن کاربردهای مساجد درون‌شهری را ممکن است نداشته باشند لیکن از جهت قداست و جاری بودن احکام شرعی همانند سایر مساجد می‌باشند (اعتضادی، ۱۳۷۷). مکان‌یابی به فعالیتی گفته می‌شود که در آن قابلیت‌ها و توانایی‌های یک منطقه خاص، ازنظر وجود زمین مناسب و کافی و مرتبط بودن آن با سایر کاربری‌های شهری و روستایی، به‌منظور انتخاب مکانی مناسب برای کاربری موردنظر تجزیه‌وتحلیل می‌شود(Banai, 1989). از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون نهادها و دستگاه‌های فراوانی مکلف به رسیدگی به امور مساجد و نمازخانه‌های بین‌راهی در نظام مقدس جمهوری اسلامی‌شده‌اند. مجلس شورای اسلامی در اسفندماه سال۱۳۸۴ مصوبه‌ای از تصویب گذارنید که بر اساس آن وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و نفت و شهرداری‌ها هنگام صدور مجوز مربوطه و پس‌ازآن مکلف‌اند رأساً ویا ازطریق بخش غیردولتی نسبت به احداث مساجد و نمازخانه‌های بین‌راهی درمجتمع‌های خدمات رفاهی بین‌راهی، پایانه‌های مسافربری و حمل کالا، شهرک‌های حمل‌ونقل و جایگاه‌های عرضه سوخت بین‌شهری و نیز نگهداری آن‌ها اقدام کنند. گرچه در سال‌های اخیر پژوهش‌های ارزنده‌ای درباره مساجد انجام‌شده، و جنبه‌های گوناگون مسجد در پژوهش‌های مختلف موردبررسی قرارگرفته، لیکن حسب بررسی‌های استقرایی انجام‌شده تحقیقی درباره مکان‌یابی مساجد بین‌راهی و به‌تبع آن درباره شناسایی معیارهای مکان‌یابی مساجد بین‌راهی صورت نگرفته است و عدم وجود چنین معیارهایی باعث شده است رویه منظمی در ساخت مساجد بین‌راهی وجود نداشته باشد.لذا پژوهش حاضر درصدد شناسایی شاخص‌های مطرح در مکان‌یابی مساجد بین‌راهی و نیز تعیین اهمیت این شاخص‌ها می‌باشد.با توجه به افزایش چشمگیر زائران حضرت علی‌بن‌موسی‌الرضا(ع) و عدم ارائه خدمات مطلوب در مسیرهای منتهی به مشهد مقدس، این موارد در مسیرهای منتهی به مشهد مقدس و در استان خراسان رضوی انجام‌گرفته است.

مبانی نظری پژوهش

مسجد

در سال‌های اخیر مطالعات شایانی در خصوص مساجد انجام‌گرفته است و به این موضوع مهم از ابعاد مختلف نگریسته شده است، اما پژوهش‌های معدودی درباره مکان‌یابی مساجد و مخصوصاً مساجد بین‌راهی صورت گرفته است. عطایی همدانی و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی ویژگی‌های مدینه و نیز تعیین معیارهای مکان‌یابی مسجدالنبی پرداختند. نوریان و عطایی(۱۳۹۲) ضمن مرور اصول طراحی مسجدالنبی و تحولات مسجد پس‌ازآن در دوران مختلف، نقش مسجد مکتب اصفهان در حیات شهری را موردبررسی قرار داده و با

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/georesearch.32.4.210]

مصاحبه با صاحب‌نظران اسلامی به معیارهای مکانی مسجد پرداخته‌شده‌اند. آن‌ها در پژوهش خود به تدوین معیارها و شاخص‌های مکانی مسجد به‌منظور کار آیی در برنامه‌ریزی کاربری زمین، نیز شاخص‌های طراحی شهری و ملاحظات اجرایی در طراحی کالبدی و ساخت بنای مسجد همت گماردند. قرائتی و همکاران (۱۳۷۸) در پژوهشی تحت عنوان توصیه‌هایی برای طراحی مساجد به ارتباط مسجد با محیط پرداخته‌اند. آن‌ها ضمن ارائه تقسیم‌بندی از مساجد، و معیارهایی برای مکان‌یابی مسجد عرضه کرده‌اند.

مساجد بین‌راهی

مساجد بین‌راهی در کشورهای مسلمان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد چراکه به‌نوعی نشان‌دهنده موضع نظام در قبال نماز می‌باشد (نوبهار،رحیم، ۱۳۹۲). قداست مساجد بین‌راهی همانند مساجد شهری می‌باشد و تفاوتی از جهت حرمت و قداست بین مساجد شهری و بین‌راهی وجود ندارد و رعایت تمام احکام شرعی که در مساجد شهری الزامی می‌باشد در مساجد بین‌راهی نیز می‌بایستی رعایت گردد (محمدی،۱۳۸۳)

اغلب مساجد بین‌راهی از جهت معماری به شیوه شبستانی احداث گردیده‌اند. این مساجد همانند مساجد شهری دارای عناصر مساجد از قبیل صحن و حیاط، مناره،گنبد، محراب و کتیبه می‌باشند، با این تفاوت که حیاط مساجد درون‌شهری به‌وسیله دیوار محصورشده است و به‌وسیله یک درب ورودی با فضای بیرون ارتباط داده می‌شود. در مساجد شهری غالباً به جهت بالا بودن قیمت و کمبود زمین، سرویس‌های بهداشتی در طبقه منهای یک و در زیر صحن حیاط که از فضای عبادی مسجد جدا است ساخته می‌شود. این سرویس‌ها در مساجد بین‌راهی به جهت پایین بودن نسبی قیمت زمین و وجود زمین به‌اندازه کافی در مجاورت مسجد و همکف ساخته می‌شوند. یکی از مسائل مهمی که در حال حاضر مساجد بین‌راهی با آن مواجه است مسئله تعمیر،نگهداری و پشتیبانی است. معمولاً هزینه نگهداری مساجد بین‌راهی به دو طریق تأمین می‌گردد: الف: سازمانی که متولی ساخت مسجد بوده است هزینه‌های نگهداری آن را متقبل می‌شود مانند مساجد بین‌راهی که توسط سازمان توسعه جنوب استان خراسان احداث‌شده‌اند. ب: معمولاً در مساجد بین‌راهی که با مشارکت اداره راه و ترابری و بخش خصوصی ساخته می‌شود، در کنار مساجد بازارچه‌های کوچکی که غالباً شامل چند باب مغازه است احداث می شودکه از محل وجوه اجاره آن‌ها هزینه‌های جاری مساجد از قبیل هزینه‌های بهداشتی، ساختمانی وتاسیساتی تأمین می‌گردد. هرچقدر این بازارچه‌ها در جذب مشتری و فروش اقبال بیشتری داشته باشند انتظار می‌رود که مساجد از وضعیت مناسبی برخوردار باشند.

مکان‌یابی

امروزه علاوه بر دیدگاه‌های اقتصادی (حداکثر کردن سود و حداقل کردن هزینه) که در استفاده از زمین شهری باید موردتوجه قرار گیرند، به دلیل پیچیدگی نیازهای بشری و به‌تبع آن، پیچیدگی روزافزون نظام‌های شهری، بدون داشتن نگرش نظام‌مند و تعریف معیارهای دقیق، استفاده از زمین و مکان‌یابی فعالیت‌ها بر اساس آن، پاسخگویی مناسب به این نیازها مقدور نخواهد بود (رحمانپور، ۱۳۸۹).

برنامه‌ریزی کاربری زمین در عمل، هسته اصلی برنامه‌ریزی شهری را تشکیل می‌دهد و انواع استفاده از زمین را طبقه‌بندی و مکان‌یابی می‌کند. شاخص‌های مکان‌یابی فعالیت‌های مختلف و سنجه‌های اختصاص بهینه زمین به کاربری‌های گوناگون در برنامه‌ریزی کاربری زمین، معیارهای مکانی کاربری زمین هستند. معیار مکانی در کاربری زمین، استانداردی است که با آن مکان بهینه یک کاربری در شهر موردسنجش قرار می‌گیرد. اساس تعیین معیارهای مکانی کاربری زمین شهری، مشخصات محلی و احتیاجات ساکنان

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/georesearch.32.4.210]

شهر و مؤسسات و نهادهای مستقر در شهر و همچنین استانداردهای فضایی هر کاربری است. اساس تعیین نیازهای ساکنان و مؤسسات شهر خود آن‌ها هستند و استانداردهای فضایی برای هر فعالیت نیز بر مبنای میزان فضا یا سطح زمین موردنیاز آن فعالیت و عملکرد آن معین می‌گردد (نوریان، ۱۳۹۲).

هدف از هرگونه برنامه‌ریزی شهری و به‌تبع آن، برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری، تأمین رفاه اقتصادی، اجتماعی و آسایش شهروندان است. لذا برای حصول آن در مکان‌یابی کلیه کاربری‌های شهری، اعم از آموزشی و... باید معیارهای زیر رعایت شوند:

سازگاری: مطابق این معیار، کاربری‌های ناسازگار باید دور از هم و کاربری‌های مکمل در کنار هم مکان‌یابی شوند.

آسایش: کاربری‌های متفاوت باید ازنظر فاصله، زمان و سهولت دسترسی مکان‌یابی شوند.

کارایی: در مکان‌یابی و اختصاص مکانی به فعالیت خاص، اقتصادی بودن و بهره‌وری آن باید موردمطالعه قرار گیرد.

مطلوبیت: در مکان‌یابی فعالیت‌ها، باید مطلوبیت ازنظر چشم‌انداز، عوامل طبیعی و... مدنظر قرار گیرد.

سلامتی: در اختصاص زمین به فعالیت‌های خاص برای تأمین سلامتی و داشتن شهری سالم، باید به تراکم، استانداردهای سرانه، مسائل زیست‌محیطی، میراث فرهنگی، آلودگی‌ها و غیره توجه شود.

ایمنی: در مکان‌یابی کاربری‌ها باید امنیت و تأمین جان و مال مردم و منابع عمومی در مقابل حوادث طبیعی و غیرطبیعی موردتوجه قرار گیرد (رحمانپور، ۱۳۸۹).

کاربرد فرآیند تحلیل سلسله مراتبی در مکان‌یابی

بزرگمهر و همکاران(۱۳۹۵) الگویی جهت مکان‌یابی ایستگاه سینوپتیک با روش منطق فازی و فرآیند تحلیل سلسله مراتبی(AHP) ارائه نمودند. پیله‌ور(۱۳۹۵) ضمن شناسایی و بررسی ظرفیت‌های استان خراسان شمالی، جهت مکان‌یابی استقرارگاه‌های روستایی با منشأ عشایری در این استان، اقدام به معرفی عوامل مؤثر بر مکان‌یابی اسکان عشایر و معرفی پهنه‌های دارای اولویت جهت اسکان عشایر، با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره (AHP) نموده است. نسیمی و زارع در سال ۱۳۹۴ با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی و با در نظر گرفتن شاخص‌های میزان بارش، شیب، نفوذپذیری سطحی، زمین‌شناسی، هدایت الکتریکی آبخوان، عمق سطح ایستابی، قابلیت انتقال آبخوان و کاربری زمین،مکان حوضچه‌های تغذیه مصنوعی آب‌های زیرزمینی در حوضه آبخیز بوشکان را تعیین نمودند. عزت پناه و همکاران (۱۳۹۲) مدل‌سازی مکان‌یابی پارکینگ‌های طبقاتی را نیز با استفاده از روش تجزیه‌وتحلیل سلسله مراتبی انجام داده‌اند. جو هون و همکاران (۲۰۰۵) راهبرد جدیدی را برای مکان‌یابی ایستگاه راه‌آهن با استفاده از تکنیکAHP پیشنهاد کردند.

هرچند بامطالعه پیشینه تحقیق شاخص‌هایی مانند عوامل اجتماعی (ترکیب جمعیتی شهر و جمع‌گرایی)، عوامل شهرسازی (از قبیل آینده توسعه شهر و دسترسی آسان) به‌عنوان شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد مطرح‌شده است. اما واقعیت این است که چنین شاخص‌هایی در مکان‌یابی مساجد بین‌راهی جایگاهی ندارند. بنابراین در مطالعه حاضر، با توجه به نقصان شاخص‌های مکان‌یابی مساجد بین‌راهی در پیشینه پژوهش، در ابتدا با استفاده از روش پژوهش کیفی، شاخص‌های مربوط تعیین و سپس با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی رتبه‌بندی می‌گردند.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

روش تحقیق

در این پژوهش با توجه به هدف اصلی که شناسایی شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد بین‌راهی است، از روش تحقیق آمیخته از نوع طرح اکتشافی استفاده‌شده است. بدین ترتیب از روش‌های مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی با مشارکت‌کنندگان که کارشناس و خبره در حوزه امور مساجد بین‌راهی بودند، به‌صورت انفرادی انجام شد.

نمونه موردنظر به‌صورت هدفمند و با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری زنجیره‌ای که مستلزم مشورت با افراد مطلع است تا موارد مناسب را معرفی نمایند انتخاب شدند. چنانچه همگرایی بین نظر صاحب‌نظران وجود داشته باشد نمونه انتخابی بسیار مناسبی تشکیل خواهد شد (ثمری و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۷).

ازنظر کرسول (۲۰۰۷) در پژوهش کیفی به‌منظور افزایش اعتبار باید حداقل از دو استراتژی استفاده کرد: تطبیق اعضا، بررسی نظر مشارکت‌کنندگان، مشارکتی بودن پژوهش، کثرت‌گرایی (امیدی کیا و همکاران، ۱۳۹۱).

تطبیق اعضا: مشارکت‌کنندگان نظر خود را درباره گزارش پژوهش، فرایند تحلیل و مقوله‌ها عرضه کنند و مطابق نظر آن‌ها، نتایج بازبینی و اصلاح شود. در پژوهش حاضر مصاحبه‌ها پس از تحلیل و مقوله‌بندی در اختیار مشارکت‌کنندگان قرار گرفت و نظرات آن‌ها اعمال شد. بررسی نظر مشارکت‌کنندگان: استفاده از نظرات اساتید حوزه موضوع. در این پژوهش تحلیل‌ها و مقوله‌ها با کارشناسان و خبرگان حوزه مربوطه به اشتراک گذاشته شد و نظرات آن‌ها اعمال شد. مشارکتی بودن پژوهش: جهت افزایش روایی از مشارکت‌کنندگان در حوزه مقوله سازی و تحلیل مصاحبه‌ها کمک گرفته شود. کثرت‌گرایی: منظور تکثر مکانی، و تکثر مشارکت‌کنندگان در پژوهش است که در این پژوهش به آن توجه شده است.

این پژوهش در چهار مرحله انجام‌شده است:

مرحلهٔ اول شناسایی معیارها و زیرمعیارهای مکان‌یابی مساجد :در این بخش از تحقیق با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای، مصاحبه با خبرگان، مجموعاً ۱۳ معیار در ۴ گروه شناسایی شد.

مرحلهٔ دوم دسته‌بندی معیارها و زیر معیارها :با استفاده ازنظر خبرگان و تشکیل درخت تصمیم، زیر معیارهای مرحلهٔ اول با استفاده ازنظر جمعی از خبرگان موردبررسی قرار گرفت که به چهار دستهٔ کلی دسته‌بندی شد.

مرحلهٔ سوم سنجش اهمیت عناصر با استفاده از AHP گروهی و تخصیص وزن نرمال شده به هر یک از عوامل:پس از تشکیل درخت تصمیم، پرسشنامه مقایسات زوجی طراحی، و توسط خبرگان تکمیل شد.

همان‌طور که قبلاً مطرح شد، بر اساس مصوبه مجلس شورای اسلامی وزارتخانه‌های راه و شهرسازی و نفت و شهرداری‌ها مکلف به احداث مساجد بین‌راهی شده‌اند، اما در استان خراسان رضوی، شهرداری‌ها عملاً در این زمینه نقشی ایفا نمی‌نمایند و در عوض سازمان اوقاف و امور خیریه و نیز آستان قدس رضوی فعالیت‌هایی در این زمینه داشته‌اند. به همین دلیل به کارشناسانی از این سازمان‌ها که دست‌اندرکار احداث مساجد بین‌راهی بودند، و همچنین کارشناسان جهاد کشاورزی، اداره راه و شهرسازی مراجعه شد. در ابتدا در هریک از این پنج سازمان، یک نفر به‌عنوان فرد خبره‌ای که امکان مصاحبه با وی فراهم بود، شناسایی شد. پس از انجام مصاحبه عمیق با این افرا و به لحاظ کسب اشباع نظری در پژوهش کیفی، با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی، شناسایی افراد خبره و مصاحبه با آن‌ها ادامه یافت تا این‌که در مورد نفر دهم برای محققین دستیابی به اشباع نظری محرز گردید.

مرحلهٔ چهارم مشخص کردن وزن نهایی هر یک از معیارها و زیر معیارها :در مرحله آخر نیز پس از تلفیق داده‌ها با استفاده از روش میانگین هندسی، داده‌ها وارد نرم‌افزار Super Decions شد.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

کلیه ۱۰ نفر پرسش‌شونده این پژوهش مردان بوده اند. وضعیت سنوات خدمت آنان در جدول۱ ارائه‌شده است.

جدول۱- وضعیت سنوات خدمت پرسش شوندگان

متغیر		فراوانی	درصد
سنوات	۱ تا ۹ سال	۳	۳۰
خدمت	۱۰ تا ۱۹ سال	۳	۳۰
	۲۰ تا ۲۹ سال	۴	۴۰

یافته‌های استنباطی

برای پاسخگویی به این سؤال که عوامل مؤثر در احداث مساجد بین‌راهی کدام است؟ داده‌های کیفی با استفاده از ابزار مصاحبه روش تحقیق آمیخته از نوع طرح اکتشافی جمع‌آوری‌شده و مورد تجزیه‌وتحلیل قرارگرفته است. در این روش، مجموع داده‌های حاصل از مصاحبه در قالب کدگذاری باز و محوری، برگرفته از روش استراوس و کوبین و همچنین روش تحلیل محتوا به‌عنوان تکنیکی پژوهشی مفاهیم، مقوله‌ها، عوامل اصلی و فرعی مشخص شد.

کدگذاری باز، فرایند تحلیلی است که از طریق آن، مفاهیم، شناخته و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شود. در این مرحله، نظریه‌پرداز، مقوله‌های اولیه درباره پدیده را با بخش‌بندی اطلاعات شکل می‌دهد. کدگذاری محوری: فرایند ربط دهی مقوله‌ها به زیر مقوله‌ها و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است. این کدگذاری به دلیل اینکه حول محور مقوله تشریح می‌شود، محوری نامیده می‌شود (استراوس، کوبین، ۱۹۹۰). این فرآیند با نگارش خط داستان، مقوله‌ها را به هم متصل می‌کند. در این مرحله محقق مقوله‌های محوری را با مقوله‌های دیگر ارتباط می‌دهد و ارتباط آن‌ها را اثبات و مقوله‌هایی که نیاز به بازنگری دارد را اصلاح می‌کند (دانایی‌فرد، اسلامی، ۲۰۱۰). در پژوهش حاضر مصاحبه‌های انجام‌شده با استفاده از روش تحلیل محتوا، به‌صورت سطر به سطر بررسی، مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و سپس، بر اساس مشابهت، ارتباط مفهومی و خصوصیات مشترک بین کدهای باز، مفاهیم، مقولات مشخص شدند. بر اساس تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی و کدگذاری و تحلیل محتوای متن مصاحبه‌ها و مطابقت آن‌ها با مبانی نظری پژوهش، طبق نظر مشارکت‌کنندگان ۴مقوله اصلی و ۱۳ مقوله فرعی و ۲۴ مفهوم به شرح جدول ۲شناسایی شد.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

جدول۲- نتایج تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و کدگذاری باز: مفاهیم، مقولات فرعی واصلی

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	مفاهیم
عوامل اقتصادی	بودجه مناسب	توجه به مسائل اقتصادی توجه به کاهش هزینه‌ها
	تخصیص زمین مناسب	مناسب بودن موقعیت زمین برای ساخت مسجد بین‌راهی زمین مسجد می‌بایستی بر روی گسل زلزله‌خیز نباشد سهولت دسترسی تأسیسات زیر بنایی
عوامل فرهنگی و مذهبی	توجه به فرهنگ اهالی منطقه	توجه به مسائل و امور فرهنگی
	توجه به مذهب مسافرین	در نظر گرفتن مسائل مذهبی استفاده‌کنندگان از مسجد
	هم‌جواری با ابنیه تاریخی	هم‌جواری مسجد با ابنیه‌های تاریخی
	استفاده از معماری ایرانی اسلامی واحد	در نظر قرار دادن فرهنگ مسافرین در معماری مسجد توجه به معماری اسلامی در ساخت مسجد
عوامل اجتماعی	توجه به بهداشت مساجد	دسترسی به آب شرب بهداشتی و سالم بهداشت و سلامت توجه به رفاه مسافرین
	امنیت	ایجاد امنیت روحی و روانی برای مسافرین ایجاد احساس امنیت فیزیکی برای زائرین توجه به تأمین امنیت
	جلب کمک‌های خیرین	ورود سازمان‌هایی که بودجه کافی برای ساخت مسجد دارند جذب سرمایه‌های مردمی و دولتی
عوامل زیست‌محیطی	عدم آلودگی آب‌های زیرزمینی	رعایت حریم قنات‌ها و آب‌های زیرزمینی
	رعایت حریم مناطق حفاظت‌شده حیوانات	مسجد در محل حیوانات اهلی و وحشی محافظت‌شده نباشد.
	عدم تخریب جنگل‌ها و مراتع	قرار نداشتن زمین مسجد در حریم رودخانه‌ها، مراتع و جنگل‌ها عدم ساخت مسجد در زمینه‌ای کشاورزی توجه به مسائل زیست‌محیطی
	فاصله مجاز از کارخانه‌های آلاینده هوا	فاصله داشتن مسجد از کارخانه‌هایی که آلودگی ایجاد می‌کنند

رتبه‌بندی عوامل

رتبه بندی عوامل در این مقاله بر اساس فرایند تحلیل سلسله مراتبیAHP است که یکی از معروف‌ترین فنون تصمیم‌گیری چندمنظوره است (آذر، ۱۳۷۳). در پژوهش حاضر درخت سلسله‌مراتب تصمیم به‌صورت شکل ۱درآمده است.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

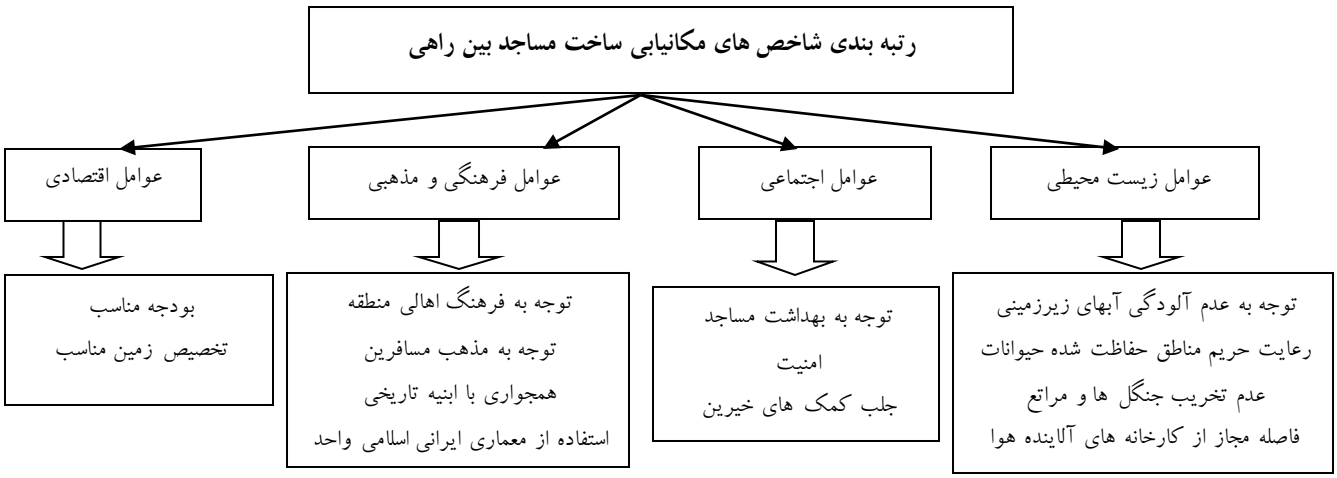

شکل۱- تشکیل درخت سلسله مراتبی

نتایج کدگذاری و تحلیل محتوای طبقه‌ای مقوله‌ها نشان داد ۲ مقوله یا عامل در سطح عوامل اقتصادی، ۴ مقوله یا عامل در سطح عوامل فرهنگی و مذهبی، ۳ مقوله یا عامل در سطح عوامل اجتماعی و ۴ مقوله یا عامل در سطح عوامل زیست‌محیطی جهت مکان‌یابی مساجد از اهمیت برخوردارند. برای به دست آوردن وزن نسبی (اهمیت نسبی) هر یک از مؤلفه‌ها، میانگین حسابی هر سطر از جدول ماتریس نرمال شده مقایسات زوجی مؤلفه‌ها محاسبه می‌گردد. جدول۳، وزن نسبی هر یک از عوامل و مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول۳- وزن نسبی (اهمیت نسبی) عوامل و مؤلفه‌ها

ابعاد/ عوامل	وزن نسبی (اهمیت نسبی) مؤلفه‌های محیطی					
	مؤلفه‌ها	وزن نسبی (اهمیت نسبی)	اولویت مؤلفه	نرخ ناسازگاری	اولویت عامل	نرخ ناسازگاری کل
عوامل اقتصادی	بودجه مناسب	۰,۴۱۳	۱	۰,۰۰۱	۱	۰,۰۰۲
	تخصیص زمین مناسب	۰,۵۸۷	۲			
عوامل فرهنگی و مذهبی	استفاده از معماری ایرانی اسلامی واحد	۰,۶۱۱	۱	۰,۰۱	۲	
	هم‌جواری با ابنیه تاریخی	۰,۱۹۴	۲			
	توجه به مذهب مسافرین	۰,۱۰۶	۳			
	توجه به فرهنگ اهالی منطقه	۰,۰۸۹	۴			
عوامل زیست‌محیطی	فاصله مجاز از کارخانه‌های آلاینده هوا	۰,۳۰۵	۱	۰,۰۶	۳	
	عدم آلودگی آب‌های زیرزمینی	۰,۲۵۵	۲			
	عدم تخریب جنگل‌ها و مراتع	۰,۲۵۴	۳			
	رعایت حریم مناطق حفاظت‌شده حیوانات	۰,۱۸۶	۴			
عوامل اجتماعی	امنیت	۰,۴۶۷	۱	۰,۰۷	۴	
	جلب کمک‌های خیرین	۰,۳۴۷	۲			
	توجه به بهداشت مساجد	۰,۲۰۳	۳			

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]
[DOI: 10.29252/georesearch.32.4.210]

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این تحقیق، شناسایی و رتبه‌بندی شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد بین‌راهی با استفاده از روش AHP بوده است. در این پژوهش عوامل اقتصادی، فرهنگی و مذهبی، عوامل زیست‌محیطی و اجتماعی در اولویت‌بندی شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد بین‌راهی مورداستفاده قرار گرفت. همچنین هر یک از این عوامل شامل مؤلفه‌هایی هستند که در این پژوهش هر یک از این مؤلفه‌ها نیز رتبه‌بندی شده است.

عوامل اقتصادی

به اذعان اکثر نخبگان که با آن‌ها مصاحبه شد، بودجه از بااهمیت‌ترین معیارهای مکان‌یابی مساجد بین‌راهی است؛ چراکه با داشتن بودجه مناسب است که می‌توان سایر معیارها را رعایت نمود. به‌طور مثال تا زمانی که بودجه کافی در اختیار نداشته باشیم امکان خرید زمین مناسب را نخواهیم داشت،گاه کسری بودجه باعث شده است دست اندکاران از بسیاری معیارها صرف‌نظر کنند. وقتی صحبت از بودجه می‌شود، هزینه‌هایی قبل و بعد از احداث بنا می‌بایست مدنظر باشد. زمین مناسب برای مساجد بین‌راهی از مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین شاخص‌ها می‌باشد. توجه به این امر، که چنانچه عنوان مسجد بودن برای مکانی تحقق یافت آن محل برای همیشه مسجد خواهد بود (نوبهار،۱۳۷۳) بر اهمیت شناسایی و انتخاب زمین مناسب برای مساجد می‌افزاید. بدین‌جهت مسجد می‌بایستی علاوه بر رعایت مسائل شرعی، مواردی چون رعایت حریم سیلاب و گسل و قرار نگرفتن در مسیر وزش تندبادها و مسائلی ازاین‌دست را رعایت کند.

عوامل فرهنگی و مذهبی

ازجمله کارکردهای مسجد کارکرد فرهنگی و مذهبی آن است. استفاده از مسجد به‌عنوان پایگاه اطلاع‌رسانی و ابلاغ پیام است. به‌عبارت‌دیگر این کارکرد نشانگر نقش‌آفرینی رسانه‌ای مسجد است و حتی عنوان کارکرد رسانه‌ای را می‌توان برای آن انتخاب کرد. در سیره نبی اکرم (ص) وجود دارد که ایشان مسجد را به‌عنوان پایگاه اصلی ابلاغ پیام تبدیل فرموده‌اند. این پیام تنها پیام وحی نبوده و ابلاغ هر نوع پیامی که مربوط به عموم جامعه باشد از این پایگاه رخ می‌داده است (لب خندق، هاشمیان، ۱۳۹۲: ۱۴۴). از طرف دیگر برگزاری نماز جماعت، تلاوت قرآن، اعتکاف، خواندن نوافل، مراسم دعا، مناجات، تبلیغ و سخنرانی از اهم فعالیت‌های مسجد است (نقی‌زاده، ۱۳۸۶: ۵۶). در تحقیق حاضر نیز مشخص شد که تعداد قابل‌ملاحظه‌ای از مساجد بین‌راهی در جاده‌های ترانزیتی واقع‌شده‌اند که همه‌روزه محل عبور بسیاری از مسافرین، توریست‌ها و جهانگردان خارجی می‌باشد. این افراد معمولاً نگاه و ایده خود را به سایر نقاط دنیا اشاعه می‌دهند. یکی از مکان‌هایی که برای جهانگردان جذابیت خاصی دارد مساجد بین‌راهی است. علاوه بر این ساخت مساجد بین‌راهی، نشان‌دهنده اسلامی بودن حکومت نیز هست. ازاین‌رو می‌بایستی مساجد بین‌راهی هرچه باشکوه‌تر و با استفاده از المان‌های ایرانی-اسلامی ساخته شود. همچنین ساخت مساجد بین‌راهی در کنار ابنیه موجود در جاده‌ها بالأخص رباط‌ها و کاروانسراها که در سال‌های دور محل توقف مسافرین جهت فرایض دینی بوده است، علاوه بر ایجاد جاذبه برای مسافرین، موجبات امنیت را برای مسجد بین‌راهی فراهم می‌سازد، چراکه این بناها از سوی سازمان میراث فرهنگی مراقبت و نگهداری می‌شود و مأمورین انتظامی نیز همیشه در آنجا حضور دارند. همچنین با توجه به تعداد قابل‌ملاحظه هم‌وطنان و مسافرین خارجی (افغانستان، پاکستان، عراق) که اهل تسنن هستند و از مساجد بین‌راهی استفاده می‌کنند جا دارد شرایط آنان در ساخت مسجد لحاظ گردد. درنهایت مساجد بین‌راهی همان‌طور که از نامش نیز پیداست در مسیر جاده‌ها ساخته می‌شوند لذا با توجه به وجود اقوام مختلف در کشور ایران اسلامی می‌بایستی

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

علاوه بر رعایت اصول خاص مکان‌یابی به فرهنگ خاص مردم آن منطقه نیز توجه ویژه داشت. اهمیت این امر در سخنان مصاحبه‌شوندگان مشهود است. اعتقادات و معانی که نسل به نسل بین مردم منطقه چرخیده باید مدنظر قرار گیرد و در احداث مساجد نیز لحاظ گردد.

عوامل زیست‌محیطی

استفاده از هوای پاک و تمیز از ابتدایی‌ترین چیزهایی است که می‌بایستی از سوی متولیان ساخت مساجد موردتوجه قرار گیرد. ازاین‌رو دوری از کارخانه و کارگاه‌های آلاینده هوا ضروری به نظر می‌رسد. مسجد نبایستی در مکانی ساخته شود که پساب از طریق نفوذ به سفره‌های آب زیرزمینی و قنات‌ها موجب آلودگی این آب‌ها گردد. قطع درختان و یا خشک‌کردن مراتع برای ایجاد زمین مسجد آسیب جدی به محیط‌زیست وارد می‌کند ازاین‌رو ساخت مسجد در چنین زمین‌هایی به‌هیچ‌وجه توصیه نمی‌شود. آسیب به محیط‌زیست، زنجیره حیات را دچار آسیب‌های جبران‌ناپذیری خواهد کرد، ازاین‌رو رعایت حریم حیوانات اهلی و وحشی از دیگر موارد مهمی است که می‌بایستی در زمان انتخاب زمین مسجد مدنظر قرار گیرد.

عوامل اجتماعی

منظور از کارکرد اجتماعی مساجد، استفاده از محیط مناسب برای تقویت ارتباطات انسانی مسلمانان و نهادینه کردن رابطه اخوت در میان آن‌هاست. مسجد از ابتدا محلی برای شکل‌گیری اجتماع برادرانه و سرشار از مهر و عطوفت مسلمانان بوده است (لب خندق، هاشمیان، ۱۳۹۲: ۱۴۶). در تحقیق حاضر نیز مشخص شد که در مکان‌یابی مساجد بین‌راهی موضوع تأمین امنیت بسیار حائز اهمیت است. این مؤلفه بالاخص در جاده‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است. مسجد می‌بایستی در مکانی بنا شود که هم ازلحاظ مادی و معنوی امنیت نمازگزاران و مسافرینی که برای ساعتی در آنجا توقف می‌کنند را تأمین نماید. بنا به اظهار مصاحبه‌شوندگان گاهی باوجود زمین مناسب، ازنظر موقعیت جغرافیایی، زمین‌شناسی و... مکان مناسبی برای ساخت مسجد بین‌راهی تشخیص داده نشده است چراکه ازنظر تأمین امنیت برای چنین مکانی مستلزم صرف هزینه‌های قابل‌ملاحظه‌ای بوده است. لذا وجود عواملی از قبیل مجاورت با پاسگاه انتظامی، نزدیکی به آبادی‌ها، پمپ‌بنزین و مراکز درمانی، می‌تواند در تأمین امنیت روحی و روانی مسافرین و نمازگزاران تأثیر به سزایی داشته باشد. امنیت روانی یکی از کارکردهای مهم اجتماعی مسجد است، مسجد پناهگاه امن مؤمنان هنگام برخورد با مشکلات، گرفتاری‌ها و اندوه دنیوی است که می‌تواند آرامش روانی ایجاد نماید (آجیلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳). ساخت مسجد در بین مسلمانان از جایگاه خاصی برخوردار است و از صدر اسلام تاکنون افراد به فراخور وضعیت مالی در این زمینه فعالیت داشته‌اند و این مهم به جهت ترویج سنت حسنه وقف در بین مسلمانان بوده است. شاهد این مدعا وجود مساجد متعدد است که امروزه در هر شهر، شهرستان و آبادی به چشم می‌خورد (مهدوی نژاد و همکاران،۱۳۸۹). لیکن این موضوع هنوز درزمینه ساخت مساجد بین‌راهی نمود چندانی نداشته است. به گفته کلیه مصاحبه‌شوندگان جلب کمک‌های مردمی در خصوص مساجد بین‌راهی اقبال چندانی نداشته است وکسانی که در این زمینه فعالیت‌هایی داشته‌اند، کم هستند. جلب کمک‌های مردمی می‌تواند به‌صورت اهداء زمین مناسب که البته به تائید کارشناسان خبره نیز برسد، تأمین هزینه‌های مالی خرید زمین و مصالح، تأمین هزینه‌های تعمیر و نگهداری، اهداء مصالح ساختمانی مناسب و استاندارد باشد. بنابراین حضور خیرین در این عرصه بی‌شک کمک بسیار بزرگی در جهت ساخت مساجد مناسب بین‌راهی خواهد داشت. تأمین بهداشت مناسب نیز از مواردی است که می‌تواند در اقبال مردم به استفاده از مسجد بین‌راهی تأثیر به سزایی داشته

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

باشد. بنا به نظر اکثر مصاحبه‌شوندگان، توقف مسافرین چه به لحاظ انفرادی و چه به‌صورت گروهی بیشتر در مساجدی صورت می‌گیرد که ازنظر رعایت مسائل بهداشتی شرایط مناسب‌تری نسبت به سایر مساجد دارا می‌باشند.

طبق اولویت‌بندی شاخص‌های مکان‌یابی احداث مساجد بین‌راهی با تکنیک AHP، عوامل شناسایی‌شده "عوامل اقتصادی"، "عوامل فرهنگی و مذهبی"، "عوامل زیست‌محیطی" و "عوامل اجتماعی" به ترتیب در اولویت اول تا چهارم قرار گرفتند.

منابع و مآخذ

- آجیلی، هادی، شیر دستیان، مجید، نماز دوست، فاطمه (۱۳۹۵)، نقش مساجد در تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی، پنجمین کنفرانس اسلامی ایرانی پیشرفت، اردیبهشت‌ماه، تهران.
- ادیب فر، علیرضا (۱۳۹۱)، راهنمای طراحی معماری مساجد شهرهای جدید، نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، شماره‌دوم،صص ۲۵-۳۶.
- آذر، عادل، معماریانی، عزیزا... (۱۳۷۳)، AHP تکنیکی نوین برای تصمیم‌گیری گروهی، دانش مدیریت، شماره ۲۷، صص۳۲-۲۱.
- اعتضادی، لادن (۱۳۷۷)، نقش مسجد در ساختار شهرهای مسلمان‌نشین، تهران، انتشارات دانشگاه هنر تهران.
- اعظمی، هادی، رضوی نژاد، مرتضی، رضایی مقدم، علی (۱۳۹۳)، مقایسه تطبیقی پراکنش فضایی مساجد با توجه به مؤلفه‌های شهر اسلامی (نمونه موردی: مناطق ۵و۱۱ شهرداری مشهد)، شهر پایدار، صص ۱۳۴-۱۱۰.
- اعظمی، هادی، رضوی نژاد، مرتضی، رضایی مقدم، علی (۱۳۹۳)، مقایسه تطبیقی پراکنش فضایی مساجد با توجه به مؤلفه‌های شهر اسلامی (نمونه موردی: مناطق ۵و۱۱ شهرداری مشهد)، ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، آبان ماه، مشهد مقدس.
- امیدی کیا، کامران، مشبکی، اصغر، خداداد حسینی، سید حمید، عزیزی، شهریار (۱۳۹۱)، شناخت قابلیت‌های سازمانی جایگاه سازی برند شرکت در صنعت مواد غذایی با استفاده ازنظریه داده بنیاد، اندیشه مدیریت راهبردی، شماره۱۱، صص۷۲-۳۵.
- بزرگمهر، کیا، حکیم دوست، سید یاسر، محمد پور زیدی، علی (۱۳۹۵)، مکان‌یابی بهینه ایستگاه سینوپتیک با روش منطق فازی و فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) موردمطالعه: شهرستان تنکابن دو فصلنامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، سال هفتم، شماره دوم، پیاپی چهاردهم، صص ۳۸-۲۵.
- پیله‌ور، علی‌اصغر(۱۳۹۵). مکان‌یابی استقرارگاه های روستایی با منشأ عشایری در خراسان شمالی، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ششم، شماره اول، صص ۲۰۴-۱۰۰.
- ثمری، عیسی، یمنی دوزی سرخابی، محمد، صالحی عمران، ابراهیم، گرانی نژاد، غلامرضا (۱۳۹۲)، بررسی و شناسایی عوامل مؤثر در فرآیند توسعه دانشگاهی در دانشگاه‌های دولتی ایران، مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی، شماره چهارم، صص۱۰۰-۶۷.
- جعفر زاده، محمدحسن (۱۳۹۰)، مسجد طراز اسلامی از منظر امام خمینی، تهران:جامعه‌شناسان.
- خدایی، جواد، خزاعی، مریم (۱۳۹۵)، ارزیابی مکان‌یابی مسجد محل‌های در راستای تقویت ساختار هویتی محلات به‌عنوان مکانی برای سکونت، مطالعه موردی مشهد، فصلنامه مطالعات شهری، شماره هجدهم، صص۲۰-۵.
- رحمانپور، علی‌اکبر (۱۳۸۹)، معیارهای مکان‌یابی مدارس و ارزیابی آن‌ها، آموزش جغرافیا، شماره سوم، صص۳۰-۲۴.
- سبحانی، سعید، رباطی، هادی، قاسمی نژاد، حسین (۱۳۹۲)، ضرورت ساخت مجتمع‌های خدماتی-رفاهی بین‌راهی و نگاه ویژه دولت به‌این امر، راهبران، شماره شصت و پنجم، صص ۵۹-۵۶.
- سلطانی فرد، هادی، سیدمرادی، زهره سادات (۱۳۹۵)، دگرگونی جایگاه مسجد جامع در پیکره‌بندی فضایی شهر اسلامی موردمطالعه:مسجد جامع شهر سبزوار، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره یازدهم، صص ۱۲۵-۱۰۷.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]

- عزت پناه، بختیار، شگوری، مصطفی، مددی، اکبر (۱۳۹۲)، مدل‌سازی مکان‌یابی پارکینگ‌های طبقاتی با استفاده از روش AHP و شاخص‌های همپوشانی وزنی در محیط GIS، آمایش محیط، شماره بیست و هفتم، صص ۲۰-۲.
- عطایی همدانی، محمدرضا، حمزه نژاد، مهدی، نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۹۰)، بررسی و الگوشناسی مکان‌یابی مساجدعصر نبوی در مدینه مقدمه‌ای برای دستیابی به اصول مکان‌یابی مسجد در شهر اسلامی، فصلنامه باغ نظر، شماره شانزدهم، صص۱۶-۸.
- فتحی، امین، نوری زاده، عزت (۱۳۸۹)، بررسی جایگاه نماز و نیایش در مهندسی فرهنگی، ماهنامه مهندسی فرهنگی، شماره چهل و نهم و پنجاهم، صص ۳۵-۲۰.
- قرائتی، تقی، عرشی نیاسری، اصغر(۱۳۷۸)، توصیه‌هایی برای طراحی مساجد، مجموعه مقالات همایش، تهران: انتشارات دانشگاه‌هنر.
- مهدوی نژاد، محمدجواد، مشایخی، محمد (۱۳۸۹)، بایسته های طراحی مسجد بر مبنای کارکردهای فرهنگی اجتماعی، معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، شماره پنجم، صص۷۸-۶۵.
- نسیمی، علیرضا، زارع، محمد (۱۳۹۴)، مکان‌یابی حوضچه‌های تغذیه مصنوعی آب‌های زیرزمینی در حوضه آبخیز بوشکان بر اساس فرایند تحلیل سلسله مراتبی، نشریه دانش آب‌وخاک، جلد بیست و پنجم، شماره اول، صص ۱۴۱-۱۲۵.
- نقی زاده، حسین (۱۳۸۶)، بررسی کارکردهای مسجد، ماهنامه مبلغان، شماره پنجاه و ششم، صص۹۶-۶۷.
- نوبهار، رحیم (۱۳۷۳)، سیمای مسجد، قم، نشر مؤلف.
- نوریان، فرشاد، الهی زاده، محمدحسین، عبدالهی ثابت، محمدمهدی (۱۳۹۲)، کاوشی در نظام مساجد در کاربری زمین شهر و استخراج معیارهای مکان گزینی آن، نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، دوره نوزدهم، شماره سوم.
- Banai, K. (1989), A New Method for Site Suitability Analysis An Analytical Hierarchy Process, Environmental, Vol. 13, No. 6, pp. 693-785.
- Danaee Fard, H., Eslami, A. (2010), Discovering Theory of Organizational Indifference: A Grounded Theory Strategy, European Journal of Scientific Research, Vol. 40, No 3, pp. 450-460.
- Strauss, A L., Corbin, J. (1990), Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques, Sage.

[Downloaded from georesearch.ir on 2026-09-05]

[DOI: 10.29252/geores.32.4.210]